

Niederhauser Emil

Honfoglalás és millennium

Indokolt volt-e a nagy nemzeti lelkesedés 1896-ban? Hosszú éveken át ironizáltak ezen a kérdésen. A tanulmány a helyzet két aspektusát vizsgálva — kifelé nemzetállam, belül soknemzetiségű állam — a probléma elmélyült vizsgálatára vállalkozik.

„Ahonnan a világosság és a történelem támad, napkeletről, Ázsia népeinek ős-ködéből kibontakozva és elvezetve a gondviselés keze által egy újjászülető világműveltség területére; hazát hódítva magának száguldó lovashadaival; hazát megtartva csodálatos politikai bölcseséggel; megdacolva százszor nálánál hatalmasabb ellenséggel diadalmasan; letúporva néhányszor, de holtra sohase gázolva; megrohanva sokszor és számos ellenség által, de föl nem oszolva bennük vagy általuk; csábitva sokkal nagyobb nemzetek hódító műveltsége által, de soha el nem veszítve nemzeti erejét; erőszaktól és fegyvertől meg nem rettenve; békésen fölemesztő politikák sorvasztó súlya alatt nemzeti jelleméhez csak annál szívósabban ragaszkodva; lesújtva történelmi viharok által, de mindig fölemelkedve; elalélva a szerencsétlenségek kábító csapásai alatt, de talpra állva ismét egyetlen ember gyanánt kellő pillanatban: ime ezer esztendő megmaradásáért ad ma hálát nemzetünk a magyarok Istenéhez”.

„...a tervbe vett millenniumi ünnepegeknek azt kell Európa számára bebizonyítania, hogy ezer éve annak, hogy ezt a hazát egy néptörzs meghódította, és hazánk többi nemzetét leigázta, hogy e néptörzs ezer év után is jogosultnak érzi magát arra, hogy a magyarországi állameszmének kizárólagos hordozója legyen, és hogy a magyar államnak az etnikai egység jellegét adja.

A millenniumi ünnepegeknek azt kell Európa előtt bizonyítani, hogy Magyarország magyar nemzeti állam volt, s az most is. Ez viszont mind történelmileg, mind pedig hazánk néprajzi viszonyait tekintve valótlanság, amely ellen tiltakoznunk kell.

Az úgynevezett honfoglalás s az azzal kapcsolatos államalapítás pusztán fikció, amely egy névtelen, prózában írt költeményen alapszik, s amely minden reális történelmi alapot nélkülöz, monda ez, amelyben annyi realitás sincs, sőt még annyi valószínűség sem, hogy a benne elmondott eseményeket és történéseket maga a Magyar Tudományos Akadémia történetileg be tudná bizonyítani, vagy legalább is alátámasztani, sőt ez az Akadémia képtelen volt a magyarok bejövételének még csak az évszámát is megadni. Az egyetlen történelmileg igazolt tény, amelyre a magyarok, mint etnikai nemzet visszaemlékeznek, a Nagymorva birodalom szétzúzása, Arnulf német császár tette volt, amelyben a magyarok segédszerepét játszották és a további megalakulásokra nem voltak befolyással.

De tegyük fel, hogy Béla király névtelen jegyzőjének a meséi az igazság csíráját hordozzák magukban, hogy a magyarok ide mint harcos, lovagias győztesek jöttek, mint hősök, lovagok és urak, viszont mi, a nem magyar nemzetek a legyőzöttek és legigazottak szerepét játszottuk, akik elvesztettük önállóságunkat és nemzeti létünket, tehát hogy a magyarok révén átéljük azt a legnagyobb szerencsétlenséget, ami egy nemzetet csak érhető.”

Az első idézet a Pesti Hírlap 1896. május 3-ai vezércikkéből való, a második a nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának 1896. április 30-án a *Národnie Noviny* c. lapban megjelent nyilatkozatából. Mindkettő forma szerint ugyanarról szól, a honfoglalásról, valójában azonban saját korának szögesen ellentétes nézeteit tükrözi.

Nemzetállam és soknemzetiségű állam

Az ellentét mögött az a tény húzódik meg, amelyet *Szász Zoltán* egyszer úgy fogalmazott meg, hogy Magyarország *egyszerre volt nemzetállam és soknemzetiségű állam*. Ehhez idézzünk két statisztikai adatot, 1880-ban Magyarország lakosságának 46,6 %-a volt magyar, 1900-ban pedig 51,4 %-a. Sietve hozzá kell tennünk ehhez, hogy a százalékarány Horvátország nélkül értendő, mert az ugyan a kor felfogása szerint a magyar birodalom része volt, de autonóm társország. A horvát adatokkal együtt a magyarok számaránya még kevesebb. A millennium táján tehát a szűkebb értelemben vett Magyarország lakosságának majdnem a fele volt magyar. Ezeket az adatokat az utódállamok történelmszei meg szokták kérdőjelezni, az arányok azonban valószínűleg legalább is megközelítően valóságok.

Tekinthető ez az ország nemzetállamnak? Ne felejtjük el, hogy ugyanakkor az orosz birodalomban az oroszok aránya hasonló volt, orosz voltát mégsem vont a senki kétségbe. A francia államot a nagy forradalom óta a franciák mindig is nemzetállamnak tekintették, pedig akkor még a lakosság fele sem beszélt franciául. Nem volt kétséges a német birodalom német nemzetállam volta, vagy Angliáé sem, hogy a továbbiakat már ne is soroljuk fel. A kor ezt tekintette a normának, a francia példának megfelelően egy ország = egy nemzettel.

Az biztos, hogy az állam *magyarnak látszott*. Mintegy húsz éve jártam egy szlovák falumúzeumban, amely bemutatta egy községi bíró hivatalát a századfordulón. A falon ott volt a koronás-angyalos magyar címer, és természetesen Ferenc

József arcképe. Igaz, hogy a nem magyar tanítási nyelvű középiskolákban csak 1882-ben vezették be a magyar nyelv mint tantárgy kötelező oktatását, az elemi népiskolákban 1907-ben. A századforduló után a román lakosság 17 %-a tudott magyarul. Ettől függetlenül azonban a magyarnyelvűség a hivatalokban, közigazgatási intézményeknél, a közéletben általános volt. Aki bármilyen karriert akart csinálni, annak meg kellett tanulnia magyarul, sőt magyarnak kellett magát valánia.

Az asszimiláció kérdése

Ez felvet egy sokat vitatott és perhorreszkált kérdést, az *asszimiláció* kérdését. Szándékosan kerültük az erőszakos vagy önkéntes jelzöt, hiszen mindkettő jelen volt, csak hogy messze a természetes asszimiláció volt a nagyobb lélekszámot átfogó. Nem hogy törvény, még a szokásjog sem tette kötelezővé, aki nem akart magyarrá lenni, nem kényszerült rá. A magyar történettudomány már régóta tisztázta, a természetes asszimiláció elsősorban a polgárosultabb nem magyarokat érintette. Először a németeket már a század elején, azután a zsidókat a század második felében. Közismert a történet, hogy amikor *Heltaí Jenőt* unokafivére, *Theodor Herzl*, a cionizmus megteremtője meg akarta nyerni elgondolásának, Heltaí csak azt válaszolta: magyar vagyok. Hamarosan a szlovákokat is elérte. *Ján Bobula* 1867 után az ún. szlovák „új iskola” megteremtője, amely együttműködést kívánt az új magyar kormányzattal, Bobula Jánosként köztisztviselőként álló építési vállalkozóként fejezte be pályáját Budapesten.

1896-ban az ünneplés lázában nem is annyira a honfoglalás állt a középpontban, hanem az azóta *eltelt ezer esztendő*. Köztudomású, hogy a történetírók 895-öt tekintették a legvalószínűbb időpontnak, és a millennium csak időhiány miatt tolódott el egy évvel. Nem 895 vagy 896 volt a lényeges, hanem 1896. A millenáris kiállításon csak a történelmi részleg fordult vissza az egész múltba, hangsúlyozottan az egészbe. Egyébként kívánatos volt, hogy az elmúlt hat év termékeiből mutassanak be mintadarabokat.

És valóban, 1896 táján roppant *nagy fejlődésről lehetett beszámolni*. Olyan évtizedekben, a századfordulóhoz közeledve, amikor Európában a gazdasági fejlődés lelassult, Magyarország évi növekedési üteme magasabb volt az európai átlagnál. Budapest ekkor volt a legjobb úton ahhoz, hogy világváros legyen. Az újságok sokszor megírták ekkor: ahol megjelent a király és a királyné, a tömeg lelkes éljenzésben tört ki. 20. századi szemmel lehet ebben kételkedni. De biztos, hogy nem vezényeltek ki tömegeket. A korabeli fényképeken pedig csakugyan tömegek láthatók. A lelkesedés mögött az elért eredmények álltak, az, hogy az ország társadalmának jóléte, ha mai fogalmaink szerint szerényen is, de kétségtelenül növekedett.

A Kárpátoktól az Adriáig terjedt az ország, a korabeli jelszavak szerint. Ha a tényleges déli határ inkább a Dráva volt is, mert Horvátország, mint láttuk, nem mindig számított bele. De forma szerint mégis megvolt az Adriának is az indoka, hiszen Flume corpus separatumként közvetlenül Magyarországhoz tartozott.

Hadd említsünk a nemzetállam mellett még egy meggondolkoztató *nyelvi tény*. A szlovák nyelv meg tudja különböztetni a történeti Magyarországot (Uhorsko) a maitól (Mad'arsko). A melléknév, uhorsky, a történeti Magyarország minden lakosát jelentette, etnikai különbség nélkül, a másik, a mad'arsky az etnikailag magyarokat. Megvolt ez a különbség a szerbben és a horvátban egyaránt. Ugarska Madzarska, ill. ugarski — madzarski. Még a románban is volt hasonló különbségtétel. A magyarban ellenben a magyarországit csak a magyar melléknévvel szoktuk fordítani, elkerülendő a mesterkéltnek ható másikat. Az ún. millenniumi tizkötetes összefoglalásnak is *A magyar nemzet története* volt a címe, csak az egyes köteteknél szerepelt a Magyarország. Ha a köznyelvben Magyarország és a magyar ennyire egyet jelentett, ez nyilván a köznapigondolkodásban is így volt. Elvégre ma sem szoktunk a különbségen eltűnődni.

... és a lakosság másik fele?

Magyarország tehát magyar nemzetállam volt, a magyarok állama. A lakosság másik fele, amely nem volt magyar, többnyire magyarul sem tudott, persze nem így látta. Egyenként persze jóval kevesebben voltak a magyaroknál. Ha Horvátországtól most eltekintünk, ott voltak nagy számban a *németek*. Igaz, egyre fogyóbb számban, mert a városi lakosság magyarosodott el a legkorábban. Egyedül az erdélyi szászok tartottak ki német voltuk mellett, meg a parasztság nagy tömegei. Azok meg kevésbé lehettek német nemzeti tudatúak, hiszen a századforduló után is csak nagynehezen sikerült német nemzetiségi pártot összehozni.

A másik nagy nemzetiség a román volt, alapvetően paraszti, nemessége már régen beolvadt a magyarba, papi és nagyon vékony polgári és értelmiségi réteggel. A szlovákok hasonló helyzetben voltak, ugyancsak papi értelmiséggel jórészt, ez is megosztott volt, mint a románok esetében, a többségi katolikusok mellett az evangélikusok voltak a mozgékonyabbak, a nemzeti párt zömmel közülük került ki. A szerbek is zömmel parasztok voltak, de a zsiros Bácskában, nem az erdélyi hegyek között, és már régóta világi értelmiséggel, hiszen a század elején a megszülető szerb állam innen importálta értelmiségét. Elég tekintélyes polgári eleme is volt a szerbségnek, elsőrendűen kereskedők, ugyancsak már hosszú ideje betelepültek. A horvátok megint zömmel parasztok voltak, a ruszinok meg szinte kizárólag azok, unitus papi értelmiségük már jórészt a magyarosodás útján haladt. A zsidók a liberális államban természetesen nem számítottak nemzetiségnek, csak mőzeshitűeknek, ahogy a köznyelv nevezte őket. A nemzetiségek együtt végül is a lakosságnak *majdnem a felét* tették ki.

Tudomásul vette a magyar nemzetállam ezt a helyzetet? Azt kell mondani, hogy igen is, meg nem is. Az 1868. évi 44. törvénycikk, az ún. nemzetiségi törvény — régi hagyományok alapján — az egységes politikai magyar nemzettről beszélt. De rögtön hozzátette, hogy ennek nyelvre és fajra való tekintet nélkül mindenki tagja. Ha úgy tetszik, ez a nemzetiségek létének elismerését jelentette már önmagában véve is. Nem is beszélve arról, hogy nyelvüket természetesen az iskolában, sőt még alsóbb közgazgatási szinten is használhatják, lehetnek — és voltak is!

— saját iskoláik. Hogy a gyakorlatban ez megvalósult-e vagy sem, arról még lesz szó. A *politikai elmélet szintjén az elismerés megvolt*. Nem olyan egyértelműen, mint az 1867 decemberi osztrák alkotmányban, amely a néptörzsek, vagyis a nemzetek egyenjogúságát mondta ki. A magyar történelmi tudat nem szívesen veszi tudomásul, hogy az osztrák sógor megelőzött minket, de így volt. Másutt, mint már említettük, hasonló rendelkezésekkel nem találkozunk. A 20. század végéről visszatekintve azt kell mondanunk, hogy ez mégiscsak erény volt, osztrák és magyar részről egyaránt.

A tényleges helyzet mai szemmel nézve, amikor etnikai háborúk dúlnak, meg etnikai homogenizálás a divatos tájainkon, nem látszik olyan sötétnek. Elvégre senkit sem utasítottak ki nemzeti hovatartozása miatt, pusztán ezért még börtönbe sem csukták, az internálótábor fogalmát pedig a jámbor 19. század még nem ismerte. A nemzetiségi kongresszus végrehajtó bizottságának a bevezetőben idézett nyilatkozata legálisan jelent meg a sajtóban. A németek és a ruszinok kivételével a többi nemzetiségnek megvolt a saját politikai pártja, olykor több is, általában nemzeti párt néven. A nemzetiségek 1895-ben meg is tartották első kongresszusukat, természetesen Budapesten. Csak a horvátok hiányoztak, elvégre ők, mint már említettük, külön ország. Hadd tegyük hozzá, az időrendi keretből kissé kilépve, hogy a századforduló után a Szlavóniában élő magyarok iskoláit és egyéb intézményeit a magyar kormány jóformán illegálisan támogathatta csak, a horvát politikai elitre való tekintettel.

A nagy *gazdasági fejlődés*, amelyre a millennium olyan büszke volt, persze nem érintette egyenletesen az ország valamennyi nemzetét. A birtoktalan alföldi magyar parasztság épp úgy kimaradt belőle, mint a ruszin vagy a horvát meg román parasztok is zömmel. Az viszont egyértelmű, hogy az egész korszakon keresztül a fejlődés egyre több régióra terjedt ki, egyre több területet vont be a növekedésbe.

Az is biztos, hogy 19. századi fogalmak szerint a nemzetiségek *elnyomott helyzetben* voltak. (Más kérdés, hogy Európa legtöbb országában ekkor így volt.) Saját politikai pártjaik lehettek, de azok, a passzivitást választva, nem küldtek képviselőket az országgyűlésbe, nem magyar tagja a képviselőháznak csak elvétve akadt, azt sem tekintették a pártok a magukénak. Igaz, a főrendiházban ott ültek az ortodox és unitus főpapok, s azok kétségtelenül nemzetiségük képviselői voltak. De a politikai élet érdemben nem vett róluk tudomást. Volt sajtójuk, de az csekély példányszámban jelent meg. Voltak iskoláik, a szlovákok és ruszinok kivételével még középiskoláik is, hiszen a nemzeti egyházak fenntartottak ilyeneket, állami segélyben is részesültek. Nem is beszélve az alsófokú oktatásról, amely gyakorlatilag, megint az egyházi iskolák révén, minden nemzetiség számára hozzáférhető volt. Csak a szórványokban akadhatott olyan nemzetiségi, aki nem juthatott anyanyelvi iskolába.

Igaz, a polgári Magyarországon, amely még sok feudális vonást őrzött meg, a nemzetiségek nagy hátránya volt, hogy nem volt saját nemességük, arisztokráciájuk még kevésbé. A nemesek, akik nevükben hordták nemzetiségi eredetüket (legyen elég példaként csak a Rakovszkyakra utalni), ekkorra már egyértelműen

magyarok voltak, mint az államot vezető, irányító történelmi osztály nagyon is tudatosan látták el ezt a feladatukat. A nemzetiségek ebből az úri világból természetesen kimaradtak, legfeljebb hivatali aktusokon vehettek részt, ha valamelyik önkormányzat tagjai voltak. Talán az a legegységesebb megfogalmazás, hogy egymás mellett éltek, egymásról alig véve tudomást.

A millennium kihívása

A nemzetiségeket, pontosabban tudatos politikai elitjüket kihívásként érte a millenniumi ünnepségek meghirdetése. Meg is tanácskozták a teendőket, s megállapodtak abban, hogy nagyszabású tiltakozó tüntetéseket nem szerveznek. Az Egyetértés c. lap áprilisban ezt úgy értékelte, hogy a „biztos flaskótól való félelem miatt” tekintettek el ettől. Az Egyetértés nyilván eltúlozta a megfogalmazást, de valami alapja a hírek csak lehetett.

A politikai elit állásfoglalására idézzünk ismét a Národnie Noviny április 30-i számából: „De nemcsak az úgynevezett honfoglalás mese, nemcsak a rendezett magyarországi államélet kezdetei nem mutatnak egy mákszemnyi magyar nemzeti jelleget, mert a győztes törzs rendszerint uralkodik a leigázott törzseken, rájuk nyomja erkölcsének, szokásainak, nyelvének bélyegét. De itt, a mi hazánkban ennek éppen a fordítottja történt. A magyarok vették át a nem magyar nemzetek erkölcsét, szokásait, államberendezkedését, s nyelvükben csak úgy hemzsegnek a szláv és más nyelvek szavai. Évszázadokon át a legkisebb nyoma sincs annak, hogy a magyar törzs hazánknak a legkisebb magyar jelleget is adta volna, és a nem magyar nemzetiségek az évszázadok folyamán megőrizték sajátos egyéniségüket.”

Ebből a fejtegetésből, amelynek elemzésébe most nem mehetünk bele, valós elemeit el kell ismernünk, következett a nemzetiségek tiltakozása a magyarok által kisajátított ezeréves ünnepség ellen.

„Tiltakozunk, hogy olyan ünnepség készül, amellyel szembenáll Magyarország lakosainak túlnyomó többsége, tiltakozunk, hogy ilyen ünnepség készül, amely bennünket mint legyőzött és leigázott nemzeteket mutat be, tiltakozunk, hogy a mi adófilléreinken is az ünnepségek nagy pazarlása folyik.

A legtisztább patriotizmussal vagyunk áthatva, mikor az ezredéves ünnepség ellen tiltakozunk. Mi hazánkat boldognak és megelégedettnek kívánjuk, de a mostani körülmények között, amikor Magyarország túlnyomó többsége elnyomottnak érzi magát, hazánk se nem boldog, se nem elégedett.”

Ha egyszer valóban lesz nemzeti egyenjogúság, ha „Magyarország általában nemcsak egy néptörzs országa volna, hanem a régi, tiszteletre méltó Hungaria, akkor mi is szívesen ünnepelnék a magyar állam ezredéves fennállását”.

Ezt az elvi állásfoglalást az egyes nemzetiségek vezetői a maguk részéről is kifejtették. Idézzük csak a nagyszombati ortodox metropolita, *Roman Miron* április 23-i körlevelét egyházmegyéje papságához. Ebben a nemzetiségek keserűségéről esik szó, ezért „habár okunk nincs is arra hogy ezen ünnepélyekért lelkesedjünk azon mértékben, miként mások lelkesednek, akiknek a sors jobban kedvez, leg-

alább mi is rendezzünk magunk részére egy saját ünnepélyt azoknak idejére, amely egyaránt megfeleljen egyházi és hazafias kötelezettségünknek”. Ezen az ünnepélyen kell hálát adni, hogy Isten megőrizte „egyházunkat és nemzetiségünket”. A pásztorlevél magyar körökben természetesen nagy felháborodást keltett. Az elnyomás mércéjére utal, hogy végül is a magyar politikai vezetők abban állapodtak meg, hogy a király rendelje magához a metropolitát ad audiendum verbum és fejtse ki rosszsallását. (Csak zárójelben: mi történt volna a 20. század második felében hasonló esetben?)

Nagy tiltakozó gyűlésekre, mint említettük, nem került sor. Apró fricskákra igen. Alsó-Fehér vármegye május 12-i díszközgyűlésén a román képviselők egy kivételével nem jelentek meg. Liptószentmiklóson néhányan nem világították ki házukat, a templomban pedig a lelkész a millenniumi szellemmel ellenkező „pán-szláv” imádságot mondott, ezért a főispán és kísérete kivonult a templomból.

Nyilván nem érdemes tovább elmerülni a részletekben. Az összevetésre a 20. századdal már utaltunk. Két kérdésre kell még röviden kitérnünk. Az idézett szövegekben több ízben esik szó a *nemzetiségek hazafiasságáról*. Őszinte volt ez? Az biztos, hogy a 19. század elejéig a nem magyarok is hazájuknak tekintették az akkori Magyarországot, ugyanúgy, mint a magyarok. Tudatában voltak annak, hogy ők Hungaria, vagyis Uhorsko alattvalói, ebben nem különbözhetnek az etnikailag magyaroktól. Az ország az ő hazájuk is. A nemzetiségek széles tömegeiben még a millennium idején is benne élhetett ez a tudat. Igaz, hogy ebben benne volt az iskolai hazafias nevelés, az indoktrináció, ha úgy tetszik. Ez azonban éppen ezért valóban tudatos lehetett. A magyar állam polgárai voltak mind, és ezt az állampolgári egyenlőséget komoly sérelmek nem érték. Az is igaz persze, hogy ez a hazafiasság a nemzeti érzések előretörésével már szétmállóban volt, de még megvolt.

A másik mozzanat, amelyet a korabeli nyilatkozatok hangsúlyoznak, az, hogy *ezer esztendőn át megmaradtak*. Az már teljesen mindegy volt, hogy egyes nemzetiségek netán csak rövidebb ideje éltek itt. A magyar állam ezeresztendő volt, s ez az ő államuk is. A 19. század előtti együttélésnek, amikor mondjuk a szlovákok „magyar szóra” jártak felvidéki magyar városokba, már vége volt. Az ország lakosai nem együttéltek, hanem két, sőt, számos külön világban egymás mellett. De egy országban, s 1896 táján az ország egysége még megingathatatlannak látszott.

Honfoglalás és millennium! Igyekeztünk ennek két aspektusát felvázolni. Kifelé nemzetállam volt a magyar, belül soknemzetiségű. A két megállapítás egyaránt érvényes. Indokolt volt a nagy nemzeti lelkesedés 1896-ban? Negyven esztendőn át ironizáltunk ezen a nemzeti lelkesedésen. Itt az ideje, hogy egész mélységében megértsük.